

مقدمه

روزگاری دراز سپری شد تا از مرده ریگ ایران باستان، خاندان ایرانی دیگری برای برپایی نخستین حکومت در ایران اسلامی ظهور کرد. اندیشه و هویت ایرانی در آستانه قرن سوم هجری پس از مخاطراتی چند، فرصت تازه‌ای یافت تا موجودیت خویش را در سایه دولتی ایرانی، تحت لوای حاکمیت ظاهری خلافت ابراز کند.

به نظر می‌رسد که طاهریان اولین سنگ بنای یک دولت تمام عیار را در ایران بعد از ساسانی بنیان نهادند، هم چنان که آغازگر یک تحول اساسی در ساختارهای سیاسی، اجتماعی، اقتصادی و فرهنگی در حوزه جغرافیایی شرق خلافت و در خاور ایران زمین نیز شدند. با پیدایش قدرت ظاهری، نبض حیات ایرانیان دوباره به تپش درآمد و در بنیانهای سیاسی جامعه ایرانی مجدداً طرحی نو را در انداخت. به این ترتیب شکوفایی غنچه‌های فرهنگ ایرانی در عهد طاهریان نمودار گشت و در حکومت‌های صفاریان و سامانیان به بار نشست.

وجود مناسبات گرم و صمیمانه با خلافت بغداد، هر چند نشانگر استقلال کامل این حکومت نبود، لیکن تدبیر و درایت آنان اساسی‌ترین فضای رویش یک بستر مناسب را برای پی‌ریزی حکومت‌های دیگر و استقلال نسبی آنان از خلافت بغداد را در خراسان بزرگ فراهم کرد. بنابراین خاندان ظاهری اگر چه تداوم‌گر نهضت‌های ملی و مذهبی قرون پیش در خراسان بودند، اما زمینه ساز تحركات عظیم اجتماعی و فرهنگی در تقویت زمینه‌های لازم برای استقلال ایران شدند.

هر چند طاهریان در متابعت و برقراری ارتباط نزدیک با خلافت تلاش می‌کردند، ولی

اعلام استقلال قطعی طاهر بن حسین، در واقع در انداختن طرح نوینی از نظام‌های حکومتی همسو با خلافت بود. کسب این اقتدار و ارتباط توسط خاندان طاهری در خراسان و بغداد سبب شد تا فرزندان طاهر بن حسین، پس از وی گاه به رغم بی میلی خلفای عباسی در حکومت خراسان برقرار بمانند. با این حساب، اقتدار طاهریان و گاه مناسبات غیر دوستانه آنان با نهاد خلافت، یک تقابل سیاسی، نظامی شمرده نمی‌شد، بلکه بیشتر یک همزیستی مسالمت‌آمیز در راستای دستیابی تدریجی ایرانیان به اهداف سیاسی خود بود.

در کتاب حاضر تلاش شده است تا جایگاه روشنی از موقعیت سیاسی، اجتماعی، اقتصادی و فرهنگی خاندان طاهری و نقش آنان در خراسان تبیین گردد. برخورد با خوارج و دیگر جنبش‌های پرغوغای خراسان و تحلیل زیرساخت‌های گوناگون جامعه ایرانی در این عهد و چگونگی دستیابی این خاندان به قدرت از دیگر مباحث مورد توجه در این نوشتار است. نگاه عمیق به اقدامات و عملکرد امرای طاهری، به ویژه طاهر و فرزندش عبدالله بن طاهر نیز از دیگر مقولاتی است که از جهات مختلف مورد توجه قرار گرفته و تلاش گردیده تا با تکیه بر روایات معتبر، هر آنچه پیرامون وقایع این حکمرانان در دسترس است مطرح شود. بررسی مناسبات گسترده طاهریان با دستگاه خلافت عباسیان و فراز و نشیبهای برخاسته از این تعامل نیز، از دیگر محورهای مورد توجه در کتاب حاضر است. هم‌چنین شیوه حکومت و سازمان‌داری آنان با توجه به نقش از یاد رفته طاهریان در احیای فرهنگ ایرانی و نخستین جرقه‌های توجه به زبان فارسی نیز از مباحث دیگر این پژوهش است. بنابراین کوشش شده تا نگاهی عمیق به اجزاء حکومت طاهری و عملکرد آنها در خراسان و بغداد صورت پذیرد.

نپرداختن پژوهش‌های موجود به صورت آشکار و گسترده به تحولات و وقایع این عصر که از مهمترین مشکلات اهل تحقیق در این زمینه به شمار می‌رفت باعث شد تا در کتاب حاضر تلاش بر رفع این کاستی شود. به همین سبب امید است تا کوشش نگارنده در استفاده از کلیه منابع و مآخذ موجود و ارائه دلایل و نظرات مستند، راهی برای روشن

ساختن مطالعات تکمیلی این عصر باشد. لیکن وی متواضعانه بر این نکته معترف است که هنوز هم پاسخگویی به تمامی سؤالات مطرح شده درباره این عصر به سادگی امکان پذیر نیست. هر چند بنابر توصیه مسئولان محترم سازمان مطالعه و تدوین کتب علوم انسانی دانشگاهها (سمت) بسیاری از مطالب حاشیه‌ای این کتاب به جهت رعایت اختصار حذف گردید، اما با این همه امید است که وجیزه حاضر خود دیباجه‌ای بر تحقیقات گسترده محققان آینده برای این دوره بسیار مهم از تاریخ ایران باشد.

در همین جا بایسته است تا از دانشمند گرانمایه آقای دکتر اللهیار خلعت بری و هم چنین استاد فرهیخته جناب آقای دکتر رضا شعبانی که در انجام این پژوهش مشوق نگارنده بودند تشکر شود. هم چنین از تمامی مسئولان محترم بنیاد پژوهشهای اسلامی آستان قدس رضوی و دست اندر کاران نشر در گروه تاریخ سمت که در چاپ این اثر اهتمام لازم را به عمل آوردند قدردانی می‌گردد.

در پایان امید است تا این اثر، مقبول اهل نظر و تحقیق قرار گیرد و اگر کاستیهایی در آن پدید آمده است، خوانندگان به دیده اغماض در آن نظر کرده و کریمانه در گذرند و با تذکر لازم، نویسنده را در رفع آن برای چاپهای بعد یاری فرمایند.

امیر اکبری

مشهد مقدس — ۱۳۸۲